

Pogled na brak i ljudsku spolnost Lava Tolstoja u djelu *Kreutzerova sonata*

Josip BERDICA*

Sažetak

U novijoj hrvatskoj znanstvenoj literaturi gotovo da i ne pronalazimo detaljnije analize nekog pojedinog djela velikog ruskog književnika Lava Nikolajeviča Tolstoja (1828.–1910.). Jedno od takvih »zaboravljenih« djela jest i novela Kreutzerova sonata napisana 1889. godine, koja je već tada izazvala burne i oprečne reakcije u ruskim kako književnim tako i filozofskim krugovima. Tolstoj je u tom djelu doveo svoj osebujni moralni nauk gotovo do maniheizma, koji je više produkt njegovog životnog iskustva nego želje da u društvo unese nešto novo. Svoje stavove o braku i ljudskoj spolnosti u Sonati Tolstoj iznosi kao svojevrsnu kritiku tadašnjih općeuvaženih stavova o pitanjima ljudske spolnosti, ljubavi, zaljubljenosti i djeci.

Ovim člankom pokušali smo približiti samu tematiku ove osebuje Tolstojeve novele za koju se mnogi istraživači slažu kako predstavlja jedno od najvažnijih mjesta na kojima nalazimo izvorni »tolstojevski moral« u svom završnom, često puta dramatičnom obliku. Čini nam se kako su pojedine kritike aktualne i danas.

Uvod

Povijest nekoga naroda uči se iz njegovih književnih djela. Ona nam otkrivaju onu duboku, ponekad skrivenu tajnu naroda, njegove patnje i stradanja, njegove borbe i put k ostvarenju povijesne zadaće, koju, duboko vjerujemo, ima svaki narod. Upravo su književnici na neki način oduvijek bili glasnogovornici naroda iz kojega potječu, stoga njihova djela i promatramo kao svojevrsne »oglasne ploče« na kojima nalazimo sve ono što je tada i u tom određenom društvu bilo aktualno. Možda se više nego ijedan drugi književnik ne samo XIX. stoljeća u tome ističe Lav Nikolajevič Tolstoj (1828.–1910.). Gotovo su sva njegova djela u najtješnoj vezi s vlastitim duhovnim životom, te ujedno i sa životom ruskoga društva, s religiozno–moralnim interesima, s idealima — čime cijeli njegov opus dobiva veliku ne samo društvenu već i filozofsku vrijednost kakva se rijetko viđa u svjetskoj književnosti.

* Josip Berdica, asistent na Pravnom fakultetu u Osijeku, postdiplomski studij na Filozofskom fakultetu Družbe Isusove, Zagreb.

Analitički govoriti o nekom pojedinom djelu velikog Lava Tolstoja stoga nije nimalo lagan zadatak. Toliko je toga prevedeno, brojne su recenzije, kritike, refleksije — bilo pozitivnog bilo negativnog karaktera — napisane i za njegova života, a osobito nakon njegove smrti. Ono što se pak primjećuje u suvremenim hrvatskim književno–filozofskim znanstvenim krugovima jest da takvih, što opsežnijih što manje opsežnih osvrtu na neko djelo, a pogotovo na cjelokupni opus ovog velikog, ne samo ruskoga nego i svjetskoga književnika i mislioca nema.¹ Govori li nam to da je Tolstoj kao književnik mislilac postao nesuvremen? Jesu li njegova djela izgubila na značenju? Svakako se ne bismo s time složili. Milutin Nehajev je u svom govoru prigodom komemoracije stogodišnjice Tolstojeva rođenja 1928. rekao: »Platon je kao pjesnik–filozof harmoničniji, Sokrat originalniji... Voltaire i Rousseau su kao publiciste imali neposrednijih uspjeha, djelovali i naglije i katastrofalnije... Naprama svim reformatorima i rušiteljima društva stoji Tolstoj kao apostol čovječtva, kao potomak onih Konfucija i Buda, koji su u najuzvišenijoj osami duha tražili vječnu, ne vremenitu, istinu.«² Prema tome, Tolstojevo književno stvaralaštvo, za koje su mnogi tvrdili kako je prvo nakon Gogolja krenulo ukazivati na istinu, nije i ne može biti zastarjelo niti za nas ljude »poslijeljudskog vremena«, jer svaki je čovjek u prvome redu tražitelj istine. Sâm Tolstoj u *Sevastopoljskim pripovijestima* kaže:

»Junak moje pripovijesti, koga ljubim sa svim silama duše, koga sam nastojao u svoj njegovoj ljepoti prikazati, i koji je uvijek krasan u prošlosti, u sadašnjosti i u budućnosti, jest — istina.«

Osnovnu istinu Tolstoj pronalazi nigdje dalje nego u »Govoru na gori« koji predstavlja, možemo slobodno reći, temelj cijele njegove moralne nauke. Premda Berdjajev tvrdi kako je Tolstojeva zlouporaba evanđelja bila »čudovišnih razmjera«, Tolstoj tvrdi kako je od bilo kakve statistike i racionalnosti, složenosti ljudskih odnosa pa i samoga društva, kulturnog i tehničkog napretka, važniji preporod unutarnjega — samousavršenje — a upravo to je i bio jedan od ciljeva spomenutog »Govora na gori«.³

Jedna od takvih novela koje idu za tim da čovjeku pokažu put prema samousavršenju, približavanju Bogu i njegovome nauku jest *Kreutzerova sonata* (napisana 1889.) u kojoj Tolstoj razvija tezu o pogubnosti tjelesne ljubavi te razvratnom

1 Djelomičan prikaz prijevoda i djela o Tolstoju pruža nam djelo: J. Badalić, *Rusko–hrvatske književne studije*, LIBER — Institut za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Zagreb, 1972., str. 389–433. Što se tiče *Kreutzerove sonate*, samo sam jedan kratki osvrt na hrvatskom našao od Josipa Sanka Rabara pod naslovom: L. N. Tolstoj: *Kreutzerova sonata*, u: *Obnovljeni život*, XLII (1987) 4, str. 544–546.

2 M. Nehajev, Put života Lava Nikolajeviča Tolstoja, u: *Hrvatsko kolo — književno–naučni zbornik*, ur. B. Livadić i F. Jelašić, knjiga IX, Matica hrvatska, Zagreb, 1928., str. 302.

3 Zanimljivo je pogledati Tolstojevo djelo: Tolstoj, Leo, *Kurze Auslegung des Evangeliums*, Hugo Steinitz, Verlag, Berlin W., 1891. (dovršeno 1882.). Između mnogobrojnih djela posebno se ističu ova moralno–religiozna: *Moja vjera* (1884.), *Što nam je činiti* (1885.), *O životu* (1887.), *Carstvo je Božje u vama* (1893.) i *Domoljublje i kršćanstvo* (1896.).

djelovanju umjetnosti, napose glazbe.⁴ I jedno i drugo — tjelesna ljubav i umjetnost — udaljavaju čovjeka od temeljnog ideala ljudskoga postojanja, a to je »služenje Bogu i ljudima«. Slažemo se kako je ovo Tolstojevo djelo plod njegova izrazito moralističkog shvaćanja kršćanstva, budući da je gotovo cijelo kršćanstvo sveo na moralni ideal kojega je ostavio Krist. Njegov moralizam naginje maniheizmu jer iz želje za ispravnim vrednovanjem ljudske spolnosti Tolstoj ovdje nesumnjivo upada u rigorizam svojstven starokršćanskoj herezi. U konačnici ostaje nam priznati da, premda u svojim logičkim premisama, a još više u svojim zaključcima u ovome djelu Tolstoj zaslužuje naziv diletanta, njegova dubina misli i analiza odnosa zaslužuju posebnu pažnju.

I. Tolstoj kao moralni učitelj

Prije svega treba poći od Tolstoja kao učitelja morala, što se povezuje s njegovom religioznom mistikom.⁵ Lav je imao veliko značenje u razvoju ruske religiozne misli, osobito u drugoj polovici XIX. stoljeća. Imao je gotovo proročku ulogu da iznova probudi religioznu svijest u društvu koje je, baš kao i ovo naše suvremeno, bilo religiozno indiferentno, pa čak i neprijateljski nastrojeno prema kršćanstvu. Za razliku od Dostojevskog, Tolstoj je imao utjecaja na široke, narodne mase, te je »tolstojevski moral« imao i »veliki utjecaj na moralne ocjene vrlo širokih krugova ruske inteligencije«. ⁶ Taj je isti moral, kako priznaje Berdjajev, predstavljao svojevrsno platonsko tolstojevstvo; tolstojevski se moral, naime, držao neostvarivim, a u isto vrijeme i najvišim koji se može zamisliti.⁷ U tom svjetlu treba promatrati i odnos prema »evanđeoskom moralu« koji se tako često nalazi kao »lajtmotiv« u njegovim djelima. Njegovo nastojanje za što savršenijim životom te uvidanje vlastite nesavršenosti bile su mu stalna pratnja kroz život. Ono što je Tolstoja duboko obilježilo jest snažan osjećaj krivice, i to ne samo njegove osobne već

4 Tolstoj je sam u nekoliko navrata priznao kako je u njegovom karakteru da se instinktivno obara na sve uobičajene i općenito poznate temelje, što se posebno ističe upravo u ovakvom djelu kao što je *Kreutzerova sonata*.

5 Religiozni je problem današnjice, a i ondašnjeg društva XIX. st., i to ne samo ruskog, tijesno povezan s problemom spolnosti i ljubavi. Iz te činjenice proizlazi cjelokupna spolna i bračna tematika mnogih ruskih književnika koji su u svojim djelima nastojali izmijeniti sudbinu spola i ljubavi u povijesti, koja je toliko puta namijenila tim dvjema stvarnostima ljudskoga života mjesto u podzemlju ljudske misli.

6 N. Berdjajev, *Ruska ideja — osnovni problemi ruske misli XIX i početkom XX veka*, Prosveta, Beograd, 1987., str. 174. U daljnjem tekstu ovaj izvor navodimo kao *Ruska ideja*. Inače, temeljna razlika između ove dvojice književnika može se sažeti u činjenicu kako je Dostojevski svoju vjeru stekao u narodu te je donio inteligenciji, dok je Tolstoj svoju vjeru stekao u inteligenciji i donio je narodu. Kratak i vrlo dobar prikaz tih osnovnih razlika može se naći u: D. Prohaska, *Fjodor Mihajlovič Dostojevski — studija o sveslavenskom čovjeku*, Tisak Hrvatskog štamparskog zavoda d. d., Zagreb, 1921., str. 355–359.

7 Jedan od dvaju osnovnih prigovora jest upravo taj da je njegovo moralno učenje utemeljeno, no čovjek ga svojim vlastitim snagama ne može ostvariti, čime se nastojanja oko njegova ostvarenja mogu bez grižnje savjesti prepustiti sljedećim generacijama.

i krivice klase kojoj je pripadao. Nije se mogao pomiriti sa svojim privilegiranim položajem te se cijeloga života borio da se što više približi običnom ruskom čovjeku. U njemu vidimo tipičnu rusku pojavu — plemića pokajnika — koji, odričući se vlastita aristokratizma i bogatstva, želi iznova početi živjeti prema kršćanskim idealima.

Treba posebno spomenuti pravoslavlje zbog kojega Tolstoj razvija tu snažnu svijest o vlastitoj grešnosti te sklonost prema neprestanom kajanju.⁸ »Misao da treba prije svega popraviti sebe, a ne da poboljšava život drugih, tradicionalno je pravoslavna misao.«⁹ Isto tako možemo reći kako je rast u pravoslavlju razvio dušu u kojoj je još bio snažno naglašen asketizam, traženje spasenja i iščekivanje novog, drukčijeg i uzvišenijeg života. Treba reći i to kako je Tolstoj kao mladić imao svoj specifičan stav o Bogu koji će se kasnije promijeniti. On ga ovako formulira u svojim *Ispovijestima*:

»Usprkos toga vjerujem u nešta. U što? To ne mogu reći. Ne vjerujem u Boga, ali ga isto tako ne mogu zanijekati. Ali u kakvoga Boga? To ne znam. Isto tako ne niječem Krista i njegovu nauku, ali ne mogu kazati iz čega se ta nauka sastoji.«¹⁰

Sukob upravo s Pravoslavnom crkvom duboko je obilježio njegov kasniji život i njegova kasnija djela. Puno je snage trošio na to da bude gotovo najortodoksniji kršćanin kako bi bio u što tješnjem jedinstvu s običnim narodom, ali se uskoro pobunio protiv grijeha i zala povijesne Crkve te je postao »genijalni razobličitelj nepravdi povijesne crkve«, kako kaže Berdjajev.¹¹ On je, nadalje, ustao protiv povijesnog kršćanstva i povijesne Crkve zbog prilagodbi Kristovih zapovijedi zakonu ovoga svijeta, zamjenjivanju Kraljevstva Božjeg kraljevstvom cezara te izdaje Božjeg zakona. U svojoj je kritici, koja je bila po mnogočemu istinita, Tolstoj otišao toliko daleko da je počeo negirati same praosnove kršćanstva te se približio nečemu što je nalikovalo budizmu.¹² »Potražio je«, prema Škvorcju, »svoje osebujno kršćanstvo, utemeljeno na čistom *Evandjelju*, s pogledom na prvu zapovijed — na kanon ljubavi.«¹³ Tolstoj je to ovako izrazio u svome *Dnevniku*:

8 Lav Tolstoj je, prema Troyatu, »osjećao duboku radost u ponižavanju pred Bogom. Smatrao se »odvratnim nitkovom« te je priznavao da neće nikada sigurno znati, ma šta učinio, ni zašto se rodio, ni kamo ide, jer samo Gospod ima ključ te tajne« (H. Troyat, *Tolstoj*, Naprijed, Zagreb, 1978., str. 560. U daljnjem tekstu ovaj izvor navodimo kao *Tolstoj*).

9 *Ruska ideja*, str. 174.

10 R. Rolland, *Tolstoj*, Građanska tiskara, Zagreb, 1940., str. 15. U daljnjem tekstu ovaj izvor navodimo kao Rolland.

11 *Ruska ideja*, str. 175.

12 Berdjajev formulira to ovako: »Da bi se sjedinio s narodom i njegovom vjerom, on je neko vrijeme prisiljavao sebe da bude pravoslavac, držao se svih propisa pravoslavne crkve, ali nije bio u stanju da se smiri, pobunio se i počeo da propovijeda svoju vjeru, svoje kršćanstvo, svoje evandjelje« (*Ruska ideja*, str. 119.). S pravom ga Berdjajev na drugom mjestu naziva revolucijom uobličenom u čovjeka. Dalje kaže: »Tolstoj je sav obuzet idejom da je život civiliziranog društva utemeljen na laži i nepravdi i želi radikalni raskid s tim društvom. Po tome je revolucionar« (N. Berdjajev, *Izvori i smisao ruskog komunizma*, Plus biblioteka Savremenika, Beograd, 1989., str. 71.).

13 Škvorc, Mijo, *Vjera i nevjera: problem naših dana i Misterij naših duša*, FTI, Zagreb, 1982., str. 274.

»Približio sam se jednoj velikoj ideji, kojoj sam voljan žrtvovati čitav svoj život. Ta je ideja osnivanje nove vjere, vjere Kristove, ali bez čudesa i uobičajenih rečenica... Radi se o potpunij svijesti, koja će sjediniti sve ljude ujedno.«¹⁴

Konačno, zbog svog trećeg, najvažnijeg romana — *Uskrsnuće* — Tolstoj biva 1901. izopćen od strane Sv. Sinoda iz Pravoslavne crkve.¹⁵ Dobro primjećuje Berdjajev kada tvrdi kako se Tolstoj ustvari sam ekskomunicirao. Taj je potez službene Crkve uznemirio široke krugove jer je bio osuđen čovjek koji je bio narodni vođa u oživljavanju religioznoga interesa u tadašnjem Bogom praznom ruskom društvu.

Tolstojeva religija bila je isključivo moralnoga karaktera. No glavni cilj njegova moralizma nije bio rušenje Crkve, već traganje za Carstvom Božjim koje se trebalo i moglo, prema Tolstoju, ostvariti već ovdje na zemlji!¹⁶ Ono što je posebno uočljivo u djelu kao što je *Sonata* jest da se Tolstoj volio izražavati gotovo grubo, bez ikakva uljepšavanja, s gotovo nihilističkim cinizmom kojim je znao zaprepatiti i najbliže suradnike. Tolstojeva metafizika, najbolje izražena u djelu *O životu*, izrazito je »apersonalistička« i upravo će ga taj »apersonalizam« najviše odvlačiti od izvornoga kršćanstva, kojeg je toliko propovijedao, i voditi prema indijskoj religioznosti. Za razliku od Dostojevskog, kome je čovjek bio u središtu, Tolstoj je čovjeka držao tek dijelom kozmičkoga života, kojeg treba povezati s Bogom i njegovom prirodom. Cjelokupna njegova umjetnost je, stoga, gotovo kozmičkog karaktera.

Osim ovdje navedenih činjenica koje nas upućuju na Tolstojevo okretanje istočnim religijama, treba u tom kontekstu promatrati i njegovu »paradoksalnu logiku«, koja prevladava upravo u kineskom i indijskom načinu mišljenja¹⁷, a koja je Tolstojev specifikum kada je u pitanju ne samo moralna već i cjelokupna filozofska, socijalna i umjetnička misao. Ta logika, koja stoji nasuprot Aristotelu, snažno je obilježila njegova kasnija djela koja su išla za tim da pokažu kako čovjek svijet ne spoznaje mišlju, kako je to slučaj u zapadnoj tradiciji, nego činom, djelom.¹⁸ Tolstojev stav o postizanju jedinstva čovjeka s kozmosom, s prirodom, s Bogom je plod te paradoksalne logike koja »vodi do zaključka da ljubav prema Bogu nije ni spoznaja Boga u mislima, baš kao ni nečija misao o ljubavi prema Bogu, već čin doživljavanja jedinstva s Bogom«.¹⁹

14 Rolland, str. 27.

15 Već je 1886. mitropolit Nikanor propovijedao protiv Tolstoja; 1891. pada prva optužba; 1896. skoro je završio u zatočeništvu u jednom samostanu; 1900. petrogradski mitropolit Antonije, na nagovor Pobjedonosceva, osuđuje Tolstoja zbog njegovih izjava o Pravoslavnoj crkvi u romanu »Uskrsnuće«; 22. veljače 1901. je izopćen.

16 Godine 1894. Tolstoj objelodanjuje djelo *Carstvo je Božje u vama*, u kojem se, prije svega, osvrće na prigovore koji su proistekli nakon nekih njegovih djela, te razvija smionu teoriju o razvoju ljudske savjesti (M. Šrepel, *Ruski pripovjedači*, Matica hrvatska, Zagreb, 1894., str. 308–309).

17 Usp. o tome: E. Fromm, *Umijeće ljubavi*, VBZ, Zagreb, 2000., str. 74–81.

18 »Misao nas može dovesti samo do spoznaje da nam ona ne može dati krajnji odgovor. Svijet misli ostaje zarobljen u paradoksu« (E. Fromm, *nav. dj.*, str. 78.).

19 E. Fromm, *nav. dj.*, str. 78.

Prema Tolstoju, dakle, ostvarenje savršena života znači prisustvo Boga u čovjeku, odnosno sjedinjenje čovjeka kao dijela kozmosa sa cjelinom koju čine Bog i priroda.²⁰ Premda nije očito razumio cijelo kršćanstvo, što nije isključivo njegova krivica, »po svome traženju istine, smisla života, traganju za Carstvom Božjim, svojim kajanjima, svojoj religiozno–anarhističkoj pobuni protiv nepravde i povijesti i civilizacije, on pripada ruskoj ideji. On je ruska suprotnost Hegelu i Nietzscheu«,²¹

II. Povijest nastanka djela *Kreutzerova sonata*

Vrijeme između 1886. i 1887. bitno je obilježilo kasnije Tolstojevo stvaralaštvo, budući da se u tom periodu javljaju jasne moralne i čudoredne dileme koje se najočitije manifestiraju u njegovim djelima. Tolstoj ponovno počinje intenzivno pisati, a osobito »članke za moralno uzdizanje od kojih i jedan veoma važan esej: *O životu i smrti*«. ²² Ono što osobito upada u oči jest činjenica da je Tolstoj duboko razočaran u svoju djecu, osobito u sinove, koji nisu ispunili njegova očekivanja, što je, čini se, poprilično odredilo njegove stavove prema djeci u braku. Tolstoj, naime, svome sinu Ilji ovo poručuje:

»Cilj vašega života ne smije biti radost u braku već želja da donesete više ljubavi i istine svijetu. Ljudi se žene da jedno drugom pomognu u toj zadaći. Najsebičniji i najodvratniji je život dvoje bića koji se udružuju da bi uživali život. Najviši je poziv čovjeka koji je svoj život stavio u službu Boga praveći dobro i koji se udružio s jednom ženom da bi bolje uspio u tome.«²³

Na drugome mjestu kaže:

»A zašto da živimo? Ako nema nikakva cilja, ako nam je život zbog života dat, nemamo zašto da živimo... A ako postoji cilj života, onda je jasno da život mora prestati kad se ostvari taj cilj. Tako i jest... ako je cilj čovječanstva — sreća, dobrota, ljubav, ili što želite... šta onda prijeći da se taj cilj ostvari? Pri-

20 »Čitav život, svako malo i svako veliko djelo, posvećeno je spoznavanju Boga, ali ne spoznaji u pravoj misli, već spoznaji u pravom djelu. To se sasvim jasno vidi u istočnjačkim religijama« (E. Fromm, *nav. dj.*, str. 78.). To se vidi i u Tolstojevim djelima. 1852. godine je u moskovskom »Suvremeniku« objavljeno jedno malo Tolstojevo djelo pod naslovom *Priče iz četiri doba* gdje govori o spoznaji Boga kroz prirodu.

21 *Ruska ideja*, str. 176.

22 *Tolstoj*, str. 468. Treba napomenuti da je Tolstoj od 1884. do 1886. pisao djelo *Smrt Ivana Iljiča*, kojemu je prethodilo *Tri smrti* (1859.), a koje predstavlja napola strogu napola komičnu optužbu svijeta i suvremenoga braka, te označava početak »nove serije djela« u koju ulazi i *Sonata* (usp. Rolland, str. 86–87.).

23 *Tolstoj*, str. 470. Spomenimo još i to da je Tolstojev sin Lav Lavovič Tolstoj (1869.–1945.) napisao djelo *Chopinova predigra* u kojem zastupa nazore o ženskom pitanju i braku protivne onima koje nalazimo u *Sonati* (usp. Tolstoj, Lav Lavovič, *Chopinova predigra*, Naklada knjižare L. Hartmana (St. Kugli), Zagreb, nepoznata godina).

ječe strasti. Od strasti je najjača, najgora, najupornija — spolna, tjelesna ljubav.«²⁴

U svojim je kćerima našao kakvu–takvu utjehu. Starija kći Tatjana bila je emotivno vrlo vezana, čak ovisna, o svome ocu, dok je Maša htjela u život sprovesti tzv. »tolstojevsko kršćanstvo«.²⁵ Upravo je njoj Lav prepustio tajničke poslove koje je do tada obavljala njegova supruga Sofija, čime je započeo sve jači i naglašeniji sukob Sofije s kćerima.

Neposredni povod Tolstoju za ovo djelo jest koncert kojeg su 3. srpnja 1887. organizirala njegova djeca na kojem je interpretirana Beethovenova »Kreutzerova sonata«. Taj događaj i izvedena sonata toliko su emotivno ganuli Tolstoja da koncert nije do kraja niti odslušao.²⁶

Pišući djelo *O životu i smrti* Tolstoj je iznio namjeru da napiše jedno zaokruženo djelo protiv ljudske senzualnosti.²⁷ Problem je, međutim, bio taj kako pomiriti svoje neprijateljske stavove prema ljudskoj spolnosti s činjenicom da mu je žena opet trudna. Sofija je, naime, još u rujnu 1887. ostala trudna a u ožujku 1888. rodila je sina Ivana. U isto vrijeme Tolstoj, unatoč njezinoj trudnoći, odlučuje napisati djelo koje bi bilo svojevrsna kritika ljudske spolnosti, čime je došao, kao i toliko puta do tada, u koliziju sa samim sobom.²⁸ Lenjin to ovako na jednome mjestu opisuje:

»Protivrječnosti u Tolstojevim djelima, shvaćanjima, učenjima, u njegovoj školi — stvarno su upadljive. S jedne strane, tu je genijalni umjetnik, koji je dao ne samo neuporedive slike ruskog života nego i prvoklasna djela svjetske književnosti. S druge strane — spahija, jurodiv u Kristu. S jedne strane — izvanredno snažan, neposredan i iskren protest protiv društvene laži i neiskrenosti, — s druge strane — »tolstojevac«, t. j. tričav, histeričan slabić, koga nazivaju

24 L. N. Tolstoj, *Kreutzerova sonata*, u: L. N. Tolstoj, *Kreutzerova sonata; Mečava; Albert; Tri smrti; Otac Sergej; Gospodar i sluga; Poslije plesa; Hadži–Murat*, sv. 10, Matica hrvatska, Zagreb, 1974., str. 196. U daljnjem tekstu ovaj ćemo izvor navoditi kao *Sonata*.

25 Tolstoj, str. 472.

26 Čitamo ove riječi Tolstoja: »Ova me glazba... prenaša odmah u ono stanje, u kome se nalazio onaj, koji ju je pisao... Glazba bi morala biti državni monopol, kao što je to u Kini. Ona djeluje poput hipnoze... Tako nešto (prvi presto u Sonati) smjelo bi se svirati samo u rijetkim zgodama« (usp. Rolland, str. 91.).

27 Prema Šrepelu, Tolstoj je još 1887. izrazio svoje stavove po pitanju spolnosti u djelu *Putujte u svjetlu*, no taj spis nikada nije objavljen. Inače, još 1859. Tolstoj piše djelo *Bračna sreća* koju mnogi nazivaju himnom ljubavi.

28 Berdjajev primjećuje kako je Tolstoj uvijek prikazivao dvostruki život čovjeka, izvana uvjetovan, ispunjen lažju, nepotpun život kojim je čovjek okrenut društvu, državi, civilizaciji, i unutarnji, potpuni život, u kojem čovjek stoji pred prvorealnostima, pred dubinom života, kojim je i sam bio obilježen (usp. Berdjajev, Nikolaj, *O čovekovom ropstvu i slobodi: ogled o personalističkoj filozofiji*, Književna zajednica Novog Sada, Novi Sad, 1991., str. 42.). Slično kaže i Sanko Rabar: »Utoliko vatrenije propovijeda protiv seksualnog nagona ukoliko slabije odolijeva njegovim napastima« (S. J. Rabar, N. Tolstoj: *Kreutzerova sonata*, u: *Obnovljeni život*, XLII (1987) 4, str. 545.).

ruskim inteligentom, koji se javno busa u grudi i veli: 'Nevaljao sam, gadan sam, ali se bavim moralnim samousavršavanjem'...«.²⁹

Jedini, ali i manjkavi izlaz iz te za sebe neugodne situacije Tolstoj je našao u teoriji »o oplodnji u braku kao dopuštenoj i preporučljivoj budući da se radi o Božjoj volji«, no i tu će ideju u samoj *Sonati* postepeno napuštati.³⁰

U svibnju 1888. Tolstoj iznova sluša »Sonatu« te svojim prijateljima slikaru Rjepinu i glumcu Burlaku predlaže da izraze uzbuđenje koje je na njih proizveo taj komad »služeći se izražajnim sredstvima svoje umjetnosti«. ³¹ Tada je i konačno odlučio da će napisati istoimenu novelu. Osnovni motiv za djelo, uz Beethovena, dao mu je spomenuti Rjepin svojom istinitom pričom o putovanju vlakom iz Tolstojeve rodne Jasne Poljane tijekom kojega je razgovarao s nekim neznancem koji mu se požalio o jadnom stanju njegovoga braka. Tom se zgodom, kao i svojom nedovršenom pripovijetkom *Ubojica svoje žene*, Tolstoj poslužio za stvaranje nove poznatom upravo pod imenom *Kreutzerova sonata*.

Djelo je stao pisati početkom 1888. Ono predstavlja, možemo reći, najjasniji primjer Tolstojevog naginjanja moralnim krajnostima.³² Naime, on se od oplodnje u braku kao dopuštenoj i preporučljivoj okreće čak i bračnoj apstinenciji, a bračne supružnike poziva na odnos brat–sestra. Odakle takva njegova sklonost? Problem leži u činjenici da je, otkrivši da mu se činila ispravnom, neku misao tjerao do krajnosti. Što su ga njegove dedukcije više vodile u područje besmislenoga i kontradiktornoga, sve je više bio uvjeren da ga je za to nadahnua Bog.

U ožujku 1889. ponovno se vraća napuštenom rukopisu te ga prerađuje, a u travnju mjesecu među svojom poštom nalazi spise »shakera«³³, članove jedne kvekerske sekte koji žive po strogim moralnim propisima, što tumači kao znak božanskog odobravanja. U njima vidi moralno ispravno postavljene norme, što ga osobito nadahnjuje da nastavi zacrtanim, čak strožim putem.

Dana 4. srpnja 1889. njegova se žena Sofija prvi puta upoznaje s djelom *Kreutzerova sonata*, a u listopadu se prvi puta djelo javno čita u Moskvi. Premda je od samoga početka *Sonata* izazivala oprečne reakcije, no u isto vrijeme i iznimnu popularnost i probitačnost, carska je cenzura početkom 1890. godine zabranila nje-

29 Lenjin, V. I., Lav Tolstoj kao ogledalo ruske revolucije, u: *Lenjin o književnosti: zbornik*, prev. Dra-
giša Živković, Kultura, Beograd, 1949., str. 82. Tolstoj je zapisao u svoj dnevnik »tri đavla koja su
ga mučila«. Bili su to strast za igrom, čulnost i taština.

30 Usp. *Tolstoj*, str. 477.

31 *Tolstoj*, str. 478.

32 Sam je Tolstoj u »Pogovoru« napisao: »Nisam mislio da će me neumoljiva logika dovesti u pisanju
dovle, kuda me je dovela. Moj vlastiti završetak isprvice me prestrašio, i pokušao sam, da ga pro-
mijenim. Ali to je bilo nemoguće. Prevladao je glas razuma i svijesti« (Rolland, str. 88.).

33 »Shakeri« su, inače, nastali iz jedne starije i poznatije sekte pod imenom »kvekeri«, i to u XVIII.
stoljeću u Americi. Osnivač sekte »kvekeri« bio je George Fox (1624.–1691.), a kao godina osnut-
ka uzima se redovito 1652. Poznati su po vrlo rigoroznim učenjima po pitanju morala i spolnosti.
Web stranica »kvekeri« nudi detaljan pregled: <http://www.quaker.org>.

zino tiskanje i daljnju prodaju zbog sumnjivih moralnih iskaza i oprečnosti iznešenoga nauka moralnom naučavanju službene Crkve.³⁴

Tolstoj i glavni lik *Sonate* Pozdnišev povezani su gotovo autobiografski. U *Ratu i miru* Tolstoj razvija ljubav koja vodi k obiteljskoj sreći; s *Anom Karenjinom* osudio je preljubničku strast i veličao obiteljsku nježnost, premda je već bračni par Levin–Kitty nagrižen nemirom. *Sonata*, kao treća etapa, dokazuje da su čak i bračne veze proklete. »Kao što je nekoć hladno analizirao agoniju Ivana Iljiča, sada analizira agoniju bračnog para Pozdnišev. Usput žestoko šiba žene uopće, a osobito Sofiju.«³⁵ Upravo se njegova supruga našla prozvanom ovim Tolstojevim djelom, što je u njoj izazvalo buru revolta i nezadovoljstva. Poglavitito zbog dvoličnosti samog autora *Sonate*, koji s jedne strane govori protiv spolnosti, dok s druge strane ona krajem 1890. sumnja da je ponovno trudna.

Sofija je kao odgovor na *Sonatu* napisala jedan gotovo autobiografski roman s naslovom *Tko je kriv?* u kojem opisuje putenog i okrutnog kneza Prozorovskog (alias Tolstoj). Ipak, zauzela se da se XIII. knjiga Tolstojevih »Sabranih djela« u kojoj je bila i *Sonata*, unatoč osobnoj odvratnosti, objavi, i to ponajprije iz dva razloga:

1. financijskog i
2. da bi dokazala društvu kako *Sonata* nema veze s njihovim životom.³⁶

U ožujku 1891. Sofija nastoji da je primi osobno car Aleksandar III. Prima je 13. ožujka te dopušta da se *Sonata* tiska, ali samo u »Sabranim djelima« a nikako ne samostalno. Time je do *Sonate* bilo puno teže doći zbog skupoće jednog takvog obimnog rada kao što su Tolstojeva »Sabrana djela«.

Što se tiče samoga naslova toga djela, treba uočiti kako je glazba ovdje zapravo sporedna tema, kojom se Tolstoj izravno ne bavi na ovome mjestu. Premda Tolstoj u *Sonati* glazbu neizravno, takoreći usputno, prikazuje gotovo kao demona, glazba je uvelike obilježila mnoga druga njegova djela.³⁷ Njegov biograf Rolland piše kako je Tolstoj intimno osjećao strah »pred tom nepoznatom silom (glazbom, op.), koja ga je potresala u dnu njegova bića. Osjećao je da se u svijetu glazbe gube i

34 Tolstoj 1890. godine piše i raspravu »Zašto se ljudi omamljuju« gdje ne govori toliko o spolnosti koliko o svim onim pogibeljima koje mogu dovesti do srozavanja ljudske osobe na animalnu razinu: alkoholizam i pušenje. »Tolstoj osuđuje vino i duhan, jer misli, da bi valjalo djelatnost duha uzdržavati bez umjetnih sredstava« (M. Šrepel, *nav. dj.*, str. 301.). Inače, *Sonata* je bila zabranjena i u SAD-u od 1890. do 1904.

35 Tolstoj, str. 480.

36 Tolstoj, str. 484.

37 Berthold Auerbach [pravim imenom Moses Baruch Auerbacher (1812.–1882.), njemački novelist], koji je na Lava imao popriličan utjecaj, još mu je 1860. godine u Dresdenu govorio o glazbi kao o nekoj požudi koja vodi u propast. Glazbu je inače Tolstoj opisivao u djelu *Djetinjstvo*, osobito u djelima *Bračna sreća*, *Gospodar i sluga*, *Albert*, *Rat i mir* i *Uskrnuće*. Premda Tolstoj nije bio pretjerano muzikalan, njegova je zasluga stvaranje »Moskovskog glazbenog društva« 1858. iz kojeg kasnije nastaje poznati »Moskovski konzervatorij«.

rasplinjuju sve njegove navike, njegova volja, razum, čitava zbilja života.«³⁸ Ovako on to opisuje u svome manje poznatom djelu *Albert*:

»Zvuci teme... graciozno navriješe... ozarujući odjednom unutrašnji svijet svakog slušatelja nekom neočekivanom jasnom i blagom svjetlošću... Iz stanja dosade... u kojima su se nalazili ljudi, oni su odjednom neopaženo bili preneseni u savršeno drugi svijet koji oni bijahu zaboravili. U njihovoj je duši čas rastao osjećaj tihog promatranja prošlosti, čas strastvenog sjećanja na neku sreću, čas na bezgraničnu potrebu vlasti i raskoši, čas opet osjećaj pokornosti, nezadovoljene ljubavi i sjete... u dušu svakoga (se) sama od sebe slijevala nekakva prekrasna bujica davno poznate, ali prvi put izražene poezije.«³⁹

S glazbenog gledišta Tolstoj se ponajviše »plašio« djela Ludwiga van Beethovena jer je on jednostavno za njega bio najjači. U svome djelu *Što je umjetnost?* Tolstoj piše o »bolesnim djelima gluhoga Beethovena«, te je, posumnjavši u njegov genij, već 1876. pun bijesa htio uništiti njega i njegova djela. Upravo u *Sonati* Tolstoj se oborio na njega jer ga je, kako kaže Rolland, »svladao (Beethoven, op.) i pokorio njegovu volju«. ⁴⁰ Unatoč toj ljutnji na Beethovena, mora se priznati kako je Tolstoj njegovu glazbu osjećao dublje nego ostali, jer je, poznavajući ju, upoznao ljudsku prirodu. Pa ipak, sam Tolstoj u spomenutom djelu *Albert* ovako piše o umjetnicima i umjetnosti:

»Umjetnost je najviši izraz snage u čovjeku. Nju postižu rijetki izabranici, a ona izabranika uzdiže na takvu visinu gdje čovjeka hvata vrtoglavica i gdje je teško ostati zdrav. U umjetnosti, kao i u svakoj borbi, ima junaka koji se svim svojim bićem odaju služenju i pogibaju i ne postigavši cilja.«⁴¹

Napomenimo još kako Tolstoj piše nakon *Sonate* i pripovijest *Đavao* u kojoj još jednom prikazuje negativnu ulogu žene.⁴² Najviše se posvetio djelu *O životu*, dok je drugi dio naslova (»O smrti«) izostavio budući da je došao do zaključka kako smrt uopće ne postoji.

III. *Pet osnovnih tema razrađenih u Kreutzerovoj sonati*

Sam Tolstoj osjećao se pozvanim objasniti što je *Kreutzerovom sonatom* htio poručiti svojim čitateljima. To objašnjenje zapravo je pogovor *Sonate*, koji je iza-

38 Rolland, str. 90.

39 L. N. Tolstoj, *Albert*, u: L. N. Tolstoj, *Kreutzerova sonata; Mećava; Albert; Tri smrti; Otac Sergije; Gospodar i sluga; Poslije plesa; Hadži-Murat*, sv. 10, Matica hrvatska, Zagreb, 1974., str. 40.

40 Rolland, str. 91.

41 L. N. Tolstoj, *Albert...*, str. 61. Zanimljivo je kako je nakon smrti svog najdražeg brata Nikole (1860.) zapisao nešto sasvim drugačije: »Umjetnost je laž i ja ne mogu dulje ljubiti lijepe laži!« (Rolland, str. 38.).

42 L. N. Tolstoj, *Đavo*, Srpska književna zadruga, Beograd, 1999.

šao nešto kasnije od same *Sonate*, no od vremena izlaska do danas *Sonata* se redovito objavljuje s tim »Pogovorom« kao sastavnim dijelom.

Tolstoj je u tom svojevrsnom rezimeu iznio pet osnovnih stvari o kojima je želio progovoriti u djelu. Iznošenje tih tema je sustavno i prati određeni red. Nakon što iznese općeuvaženu tvrdnju on je negira, objašnjava zašto je negira te pokazuje put kojim bi se taj krivi stav društva trebao promijeniti. Istaknimo kako su svi ti »lijekovi« predviđeni prvenstveno za pojedince, a ne za čitavo društvo. Iznijet ćemo tih pet tvrdnji prema redosljedu kojim je to učinio Tolstoj, ali ćemo se tek u narednom naslovu detaljnije usmjeriti k moralnim pitanjima kojima se on ovdje bavi.

Prvo, želi kritizirati društveni stav prema kojemu je »spolno općenje prijeko potrebno zbog zdravlja i da je, budući da ženidba nije uvijek moguća, spolno općenje izvan braka, koje ni na što ne obvezuje muškarca osim na plaćanje... potpuno prirodna potreba i da ga... treba preporučivati«. ⁴³ Tolstoj se s time ne slaže jer to dovodi do toga da zbog navodnog zdravlja jednih (muškaraca) propadaju tijela i duše drugih (žena). Za njega se tu radi o obmani, a obrana od te obmane je nepodlijeganje tom nemoralnom učenju kroz svijest da je prihvaćanje takvog spolnog općenja, »pri kojemu muškarci ili oslobađaju sebe njegovih eventualnih posljedica — djece, ili svaljuju sav teret tih posljedica na ženu ili sprječavaju mogućnost rađanja djece«, povreda najosnovnijih moralnih načela. Da bi se muškarci mogli suzdržati, ne bi smjeli piti, jesti meso i ne bi se smjeli suzdržavati od posla koji umara ⁴⁴, a osobito ne smiju dopuštati sebi, ni u mislima, mogućnost općenja s tuđim ženama, baš kao što nema u mislima mogućnost općenja s majkom, sestrom i tako dalje.

Drugo, kritizira stav kako je nevjera u braku nešto uobičajeno zbog stava koji općenje gleda kao nužan uvjet za zdravlje i zadovoljstvo. Kako se to ne bi činilo, »treba promijeniti gledanje na tjelesnu ljubav, muškarci i žene moraju biti odgajani u obiteljima a i putem javnog mišljenja«. ⁴⁵ Na zaljubljivanje, s kojim je povezana i tjelesna ljubav, ne treba gledati kao na poetsko i uzvišeno stanje, nego kao na životinjsko »što ponizuje čovjeka«, dok kršenje obećanja vjernosti bilo u braku bilo u običnoj vezi dvoje mladih ljudi ne treba uznositi nego kažnjavati.

Treće, kritizira društveno ozračje koje, zbog iskrivljenog značenja tjelesne ljubavi, na rađanje djece gleda kao na smetnju ugodnom produženju ljubavnih odnosa, čime je rađanje izgubilo svoj smisao pa više nije opravdanje tih odnosa već smetnja. Iz toga proizlazi i uporaba sredstava koja »oslobađaju ženu dužnosti da rađa djecu« ⁴⁶, isto kao i muškarca od dužnosti da ih odgaja. Tolstoj drži kako je

43 *Sonata*, str. 249.

44 Tolstoj to ovako formulira: »I naša obilna hrana, koja uzbuđuje, uz potpuno fizičko besposličarenje, nije ništa drugo no sistematsko raspaljivanje požude« (*Sonata*, str. 190.).

45 *Sonata*, str. 250.

46 *Sonata*, str. 251. Na jednome mjestu Tolstoj govori o djeci kao o »neočekivanoj mucu«, dok Pozdniševljeva žena materinstvo doživljava kao obmanu za koju ne vrijedi žrtvovati vlastiti život, kada postoji mladost i kad se može uživati u životu (*Usp. Sonata*, str. 215.).

uporaba tih sredstava loša jer ona u prvom redu oslobađaju »ljude briga i poslova oko djece koji predstavljaju iskupljenje tjelesne ljubavi«, dok u drugom redu govorimo o činu sličnom najnedoličnijem ljudskoj savjesti — ubojstvu! Kako se to ne bi činilo, treba biti svjestan da je uzdržavanje, »koje predstavlja prijeko potreban uvjet ljudskog dostojanstva izvan braka«⁴⁷, još nužnije u braku.

Četvrto, Tolstoj kritizira odnos roditelja i društva prema djeci jer ne odgajaju djecu u duhu »onih ciljeva ljudskog života koji ih očekuje kao razumna bića, sposobna za ljubav, već samo zbog onih užitaka koje ona mogu dati roditeljima«⁴⁸, a sve zbog stava da su djeca smetnja užitku, nesretna slučajnost ili pak užitak svoje vrste. Zbog toga se djeca ljudi odgajaju kao mladunčad životinja jer se glavna briga roditelja sastoji u tome, pod utjecajem medicine, da djecu što bolje nahrane, pospeše im rast, učine ih čistim, bijelim, uhranjenim i lijepim, umjesto da ih pripreme za rad dostojan čovjeka. Kod razmažene djece, poput prezasićene životinje, »neprirodno rano izbija nesavladiva pohota koja uzrokuje strašne patnje u toj djeci još u djetinjoi dobi«.⁴⁹ Cjelokupno društveno uređenje života još više raspaljuje tu pohotu, te stoga najstrašnije spolne pokvarenosti i bolesti postaju uobičajeni uvjeti u kojima djeca rastu. Djeca se ne smiju i dalje odgajati kao da su djeca životinja, a cilj odgoja ne smije biti samo lijepo i odnjegovano tijelo.⁵⁰

I, konačno, peto, stoji kritika zaljubljenosti između mladića i djevojke. Tolstoj na zaljubljenost gleda kao na tjelesnu ljubav, odnosno kao na tjelesnu požudu, koja je uzdignuta do najvišeg poetskog cilja i ljudskih težnji. Zbog toga mladi ljudi najbolji dio vlastita života posvećuju »muškarci — odabiranju, traženju i osvajanju što boljih predmeta ljubavi u obliku ljubavne veze ili braka, a žene i djevojke — primamljivanju i uvlačenju muškaraca u tu vezu ili brak«.⁵¹ Prema njegovu mišljenju time se najbolje snage troše na jalov i štetan posao, koji je ujedno i izvor luđačke raskoši današnjice. Odatle besposličarenje muškaraca i besramnost žena »koje ne zaziru od pomodnog pokazivanja dijelova svojega tijela koje izaziva pohotu«. Tolstoj takav jalov posao drži lošim zato što je postignuće cilja, a to je sjedinjenje s predmetom ljubavi u braku ili izvan njega, bez obzira na svu poetiziranost toga, cilj nedostojan čovjeka. Treba stoga prestati gledati na tjelesnu ljubav kao na nešto uzvišeno i »treba biti svjestan da se cilj dostojan čovjeka... kakav god bio, samo ako smo sigurni da je dostojan čovjeka, ne postiže pomoću sjedinjenja s predmetom ljubavi u braku ili izvan njega, već da, naprotiv, zaljubljenost i sjedinjenje s predmetom ljubavi... nikada ne olakšava ostvarenje cilja dostojna čovjeka, već ga uvijek otežava«.⁵²

47 *Sonata*, str. 251.

48 *Ibid.*

49 *Sonata*, str. 251. i str. 209.

50 Heraklit Efeški je tu etičku normu formulirao ovako: »Kad bi se sreća sastojala u tjelesnim uživanjima, nazivali bismo sretnima volove kada nadu grahorice da se najedu« (*Fragments*, 4). Ovim prigovorom Tolstoj kao da je nagovijestio pojavu kulture »tijelo–narcizma« u osamdesetim godinama XX. stoljeća, kada je tijelo postalo primarno komunikacijsko sredstvo (Heiko Ernst).

51 *Sonata*, str. 252.

52 *Sonata*, str. 252. i 191.

To su bile glavne teme koje je Tolstoj želio razraditi i pojasniti u djelu *Kreutzerova sonata*. Njegova je želja bila, kao što se može vidjeti, ukazati na aktualne moralne probleme društva, razloge koji su doveli do takve situacije na području ljudske seksualnosti, te način na koji bi se ti problemi mogli i trebali riješiti. Naravno, ne smijemo smetnuti s uma kako se tu radi o tipičnom »tolstojevskom moralu« za kojeg smo već naglasili kako je često išao iz krajnosti u krajnost, nerijetko izazivajući čuđenje, pa čak i gnušanje svoje okoline zbog tako rigoroznih stavova. Upravo ti i takvi njegovi stavovi htjeli su čovječanstvo povesti od sve veće razuzdanosti ka sve većoj nevinosti, naglašavajući logičnost zaključaka na temelju evanđeoskog naučavanja koja on priznaje temeljem naših shvaćanja o moralu.⁵³

IV. Moralni problemi u djelu

Premda gornje postavke drži općepoznatima, no ne i općeprihvaćenima, Tolstoj ovako formulira temeljni stav suvremenoga društva o braku i ljudskoj spolnosti: »Ako je celibat bolji od braka, onda je sigurno da ljudi moraju činiti ono što je bolje. Ako, pak, ljudi učine to (drže se celibata, op.), ljudski rod će izumrijeti, i stoga ne može ideal ljudskog roda biti njegova propast.«⁵⁴ Ovdje su bitne četiri stvari:

1. Tolstoj drži evanđeoski ideal (celibat) općepoznatim te ga smatra najzvišenijim idealom ljudske spolnosti;
2. on poziva na poštivanje svoje savjesti, koja je uvijek i nedvojbeno osuđivala razuzdanost a cijenila nevinost, i koja traži da uvijek činimo ono što je bolje;
3. na ljudsku spolnost gleda kao na biološku potrebu kojom su u prvome redu obilježene životinje, dok se kod ljudi tu radi o spolnoj devijaciji, što nastavlja argumentirati biologizmom »ljudskoga izumiranja« zbog spolne uzdržljivosti;⁵⁵
4. samim time ideal celibata gubi na svojoj vrijednosti u očima ljudi jer cilj ljudskoga postojanja ne može biti izumiranje ljudskoga roda.

53 Tome u prilog ide i tvrdnja kako »postoji samo jedan nepogrešivi vodič u nama, a to je ljubav spram bližnjega« o kojoj govori Evanđelje (Usp. Rolland, str. 35.).

54 *Sonata*, str. 253.

55 Na mnogo mjesta u svojim romanima i pripovijetkama Tolstoj govori o »životinjskom« i »duhovnom« u čovjeku. Za njega je ta podvojenost ljudske naravi glavni izvor nedosljednosti u životu uopće i u njegovom vlastitom. Tolstoj u svome djelu »Uskrsnuće« ovako govori o tome: »Odurna je životinjska priroda zvijeri u čovjeku... ali kad je ona u čistom obliku, onda je ti s visine svog duševnog života vidiš i prezireš, pa ili pao ili se održao — ti ostaješ ono što si bio; ali kad se ta ista životinja krije pod tobože estetskim, poetskim ovojem i iziskuje da joj se pokloniš, onda sav nestaješ u njoj i, obožavajući životinju, ne razlikuješ više dobro od zla« (Tolstoj, Lav Nikolajevič, *Uskrsnuće*, sv. 1, Matica hrvatska, Zagreb, 1974., str. 299–300. Usp. također u istom djelu str. 52.). U *Sonati* o tome govori na str. 200–201.

Misao o propasti čovječanstva religioznim je osobama vjerski dogmatizam — kaže Tolstoj — dok je znanstvenicima logičan zaključak. Potpuna se nevinost i uzdržljivost niječu kao ideali jer za sobom vuku tragičnu posljedicu za cjelokupni ljudski rod, a to je njegova propast. Prema njegovu mišljenju ovdje se brkaju dvije potpuno različite stvari — pravilo, tj. odredba, i ideal. Nevinost nije pravilo, već uvjet za ostvarenje ideala kojemu teži svako ljudsko biće. Ono što je jasno za Tolstoja kada je u pitanju neki ideal jest to da je njegovo ostvarenje moguće tek u ideji, čime je ideal dostižan isključivo u beskonačnosti, a samim time je i mogućnost da mu se približimo beskonačna. Za Tolstoja je, dakle, ideal nešto čemu se teži i što je u konačnici ostvarivo tek u beskonačnosti jer »kad bi ideal ne samo mogao bit ostvaren, nego kad bismo mogli samo zamisliti njegovo ostvarenje, on više ne bi bio idealom«. ⁵⁶ Cijeli se smisao ljudskoga života sastoji od toga kretanja prema idealu »i zato stremljenje ka kršćanskom idealu u svoj njegovoj cjelokupnosti, i ka nevinosti, kao jednom od uvjeta dostizanja toga ideala, ne samo da ne isključuje mogućnost života već, naprotiv, odsuće tog kršćanskog ideala uništilo bi napredovanje i... mogućnost života«. ⁵⁷ Ovdje uočavamo ono što je Tolstoj toliko puta želio naglasiti, a to je interakcija između čovjeka i ideala kojemu ljudski život teži. Ono što zapravo predstavlja taj ideal jest »smisao postojanja«, koji čovjek otkriva tek u simbiozi s idealom cijeloga čovječanstva. Tu se iznova otkriva Tolstojev kozmički red u koji je uronjen i sam čovjek.

Upravo zbog svega navedenoga Tolstoj ne priznaje to odbijanje nevinosti iz straha od propasti ljudskoga roda. Zaključak da će ljudski rod izumrijeti ako ne bude bilo spolnih odnosa njemu je sličan onome koji kaže da će ljudski rod izumrijeti budu li ljudi svim snagama težili ostvarenju ljubavi prema prijateljima, prema neprijateljima, prema svemu živome, umjesto da se bore za vlastiti opstanak. Prema Tolstoju takvi zaključci proizlaze iz krivoga shvaćanja razlike između dvaju načina moralnoga vladanja. A ta dva načina su:

1. »da se čovjeku pokazuju predmeti s kojima će se sresti, i on se ravna prema tim predmetima« ili
2. »da se čovjeku samo pokaže pravac na kompasu koji čovjek nosi sobom i na kojem vidi isti nepromijenjeni pravac i stoga i svako svoje skretanje s tog pravca«. ⁵⁸

Prvi način, kao što se može vidjeti, jest »način vanjskih odredbi«, gdje se čovjeku pružaju određeni oblici postupaka koje može i treba, a koje ne mora i ne smije vršiti. Radi se o legalizmu, slijepom poštivanju slova zakona, koji nas ograničava na ono što se smije i što ne smije činiti. Možemo reći kako se tu radi o svojevrsnom pragmatizmu, gdje izvršavanje uredbi znači ujedno i socijalnu podobnost. Za Tolstoja su takvi popisi oni što ih donose religiozne nauke, ali i država

56 *Sonata*, str. 253. Njemu je takav ideal Isus Krist i njegovo Kraljevstvo na zemlji.

57 *Sonata*, str. 254.

58 *Sonata*, str. 254.

svojim zakonima. Drugi je način onaj pokazivanja čovjeku savršenstva koje još nije dostigao a kojemu stremi. Sâm put prema tom savršenstvu čovjek može promatrati u sebi: »Čovjeku se pokaže ideal, u uspoređenju s kojim on može uvijek promatrati stepen svog udaljenja od njega«. ⁵⁹ Takve su na primjer zapovijedi ljubavi, takvo je učenje Kristovo.

Ovdje valja malo zastati. Tolstoj je često od svojih suvremenika (Mereškovskog i mnogih drugih) prikazivan kao »poganin«. U prvom redu to se odnosilo na određenu »apersonalnost« njegova vjerovanja, koja ga je ponajviše udaljavala od kršćanstva i približavala određenim istočnjačkim religijama. Tolstoj, primjerice, nije bilo od osobite važnosti je li Krist bio mučen i razapet i je li uskrsnuo. Njemu je bilo važno da je Krist iza sebe, iza svojega zemnog života, ostavio jasan nauk o dobru i zlu, tj. o onome što je za čovjeka dobro, a što zlo. Time je bez sumnje čovjeku darovana i potpuna jasnoća o volji Očevoj putem savjesti. Nadalje, Tolstoj se ne obraća definiranju Kristove osobe, već isključivo njegova nauka. Za razliku od Tolstoja, Dostojevskom Krist nije norma, nauka, zapovijed ili zakon nego veliki »primjer života«. Toga kod Tolstoja nema. On ne samo da se ne utječe Kristu kao Bogu nego on zahvaljuje razumu na prosvijetljenosti kada je u pitanju odabir između dobra i zla. Tolstoju je kršćanstvo jedini »razumni život«, ali mu to isto kršćanstvo ne nudi i nadu u vječni život. Cilj ljudskoga života je »duhovno samousavršenje«, kojim se na koncu stječe i puna osobnost. U kontekstu toga shvaćanja promatramo i gornja dva vida ljudskoga djelovanja. Bilo da se radi o djelovanju u skladu s propisima, bilo da se radi o djelovanju u skladu s idealima, Tolstoj želi postići konačni cilj, a to nije sjedinjenje s Kristom, nego vlastito duhovno samousavršenje jer je ideal u konačnici nedostižan.

To se uočava i kada promotrimo na koji se način mjeri pridržavanje tih dvaju načina djelovanja. Mjerilo pridržavanja »vanjskim odredbama« jest podudaranje vlastitih postupaka s odredbama nauke ili zakona, dok je mjerilo pridržavanja Kristovu nauku (no ne i osobi!) spoznaja o stupnju nepodudaranja vlastitih postupaka s idealnim savršenstvom. Tolstoj tvrdi da se stupanj približavanja savršenstvu ne uočava, već se vidi samo stupanj udaljavanja od savršenstva. Čovjek legalist, koji radi samo po zakonu, jest čovjek koji stoji, slikovito rečeno, u svjetlu svjetiljke obješene o stup te se ne kreće dalje od obasjanog područja, dočim čovjek koji ispovijeda Kristov nauk nalikuje na »čovjeka koji nosi svjetiljku pred sobom, na duljem ili kraćem štapu: svjetlo je uvijek pred njim, i uvijek ga potiče da ide naprijed i iznova otkriva pred njim novi, primamljivi, osvjetljeni prostor«. ⁶⁰ To znači da zakon i znanost ograničavaju ljudsku slobodu, pa se ljudsko djelovanje svodi isključivo na ispunjavanje propisanih normi, mimo kojih se ne ide. U isto vrijeme Kri-

59 *Ibid.*

60 *Sonata*, str. 255. Ovom slikom Tolstoj ocrtava i sliku farizeja i bogatog mladića iz Evandjelja, koji su mu primjeri ljudi koji drže samo do slova zakona, dok je carinik onaj koji teži ka osobnom usavršavanju putem zapovijedi ljubavi prema Bogu, bližnjemu i samome sebi.

stov nauk pruža čovjeku slobodu, a ljudsko djelovanje postaje neprestani rad na samousavršenju, koje je uvijek novo i primamljivo.

Čovjek koji se slijepo drži zakonima i propisima »obasjanoga područja« pred sobom nema ono čemu bi stremio, nema vizije, jer ispunjava sve odredbe. Čovjek pak koji hoda »zajedno sa svjetlošću« pri dostignuću svakoga stupnja savršenstva ima potrebu za uspinjanjem na još viši stupanj, s kojeg se vidi još više, još ljepše, i tako vječno. On se uvijek osjeća nesavršenim, nedovršenim, ne videći za sobom puta kojega je prešao, već je uvijek usmjeren naprijed, k onome što ga čeka.

Zanimljivo je kako Tolstoj smatra da Krist nikada nije dao nikakvih propisa za život, pa tako nikada nije ustanovio ni brak. Brak kao institucija jest plod ljudske domišljatosti. Naime, ljudi su prirodno skloni legalizmu i pragmatizmu vanjskih propisa, u isto vrijeme ne razumijevajući Kristov nauk, a želeći se osjećati poput farizeja, iz Kristovih riječi stvorili su vanjski nauk sastavljen od propisa te ga nazvali »crkvenim kršćanskim naukom«, kojim su zamijenili autentični Kristov »nauk ideala«. ⁶¹ Time su ljudi, a misli se poglavito na Crkvu, zamijenili autentičan Kristov nauk svojim vanjskim propisima što je primijenjeno i na instituciju braka. Umjesto Kristova poziva da se ostavi žena poradi Njega, čime misli Tolstoj, Krist nije ustanovio, nego zaniijekao brak, crkveni nauk je stvorio brak kao kršćansku ustanovu, odnosno odredio je vanjske uvjete potrebne da bi se tjelesna ljubav proglasila bezgrješnom i potpuno zakonitom. Brak kao instituciju, s kojim je usko povezana i spolnost, Tolstoj promatra kao neutemeljen u Kristovoj nauci. ⁶² Ljudi su se odmaknuli od jedne obale, ne približivši se drugoj, odnosno ljudi ne vjeruju u biti u crkvene propise o braku, možemo reći i spolnosti, osjećajući da ta institucija braka nema opravdanja u iskonskom kršćanskom nauku, dok u isto vrijeme ljudi ne vide pred sobom ideal Krista, ideal koji vodi ka potpunoj nevinosti, budući da je taj ideal zamagljen upravo crkvenim naukom. Za Tolstoja brak ne predstavlja nikakvu bitnu ustanovu, kamoli sakrament, jer je brak čisti proizvod ljudske institucije — Crkve — koja je tom institucijom samo htjela ozakoniti i blagosloviti spolne odnose. ⁶³ Najveći bi cilj prema zakonu ljubavi trebao biti ujedinjenje ljudi,

61 *Sonata*, str. 256.

62 Premda u svome djelu »Put do socijalnog oslobođenja« Tolstoj tvrdi kako »vlada (carska) nije nikakav od Boga postavljeni neizbježivi uvjet ljudskoga života, kao na primjer poljodjelstvo, brak, obitelj...« čime vidimo kako Tolstoj iznove nije dosljedan kada govori o kršćanskoj utemeljenosti braka i obitelji (Tolstoj, Lav, Put do socijalnog oslobođenja, u: Tolstoj, Lav, *Znamenovanje ruske revolucije; Put do socijalnog oslobođenja*, Naklada knjižare L. Hartmana (St. Kugli), Zagreb, str. 98.).

63 Tolstoj je nerijetko tvrdio da neke druge religije (poglavito se to odnosi na istočnjačke) imaju ispravnije vanjske propise o braku. Obiteljska su načela i supružnička vjernost također neusporedivo jača nego u kršćana. U drugim religijama je točno određeno suložništvo, poligamija, omeđeno određenim granicama, dok je u kršćanstvu, po njemu, prisutna potpuna razuzdanost i suložništvo, poligamija, što nije podvrgnuto nikakvim odredbama te se skriva pod plaštem monogamije. Ipak, u pismu Ghandiju iz 1910. Tolstoj kaže: »Razlika između ideala kršćanskih naroda i drugih naroda leži samo u ovome: u kršćanstvu je zakon ljubavi izražen jasnije i izričitije nego u bilo kojem drugom vjerskom nauku« (prir. J. Pleše, Dopisivanje Tolstoja i Gandhija — dvojice apostola nenasilja iz Rusije i Indije, u: *Obnovljeni život* XXXIX (1984) 4, str. 522.).

koje će se dogoditi onoga trenutka kada budu prestale individualne strasti, od kojih je »prva i najjača strast, spolna ljubav«. Spolna ljubav prema tome nije ništa doli vidljiva forma individualne ljubavi, čiji je cilj posjedovanje objekta ljubavi, forma one ljubavi kojoj je svojstveno da rađa novi ljudski život. U isto vrijeme ta individualna ljubav priječi ujedinjenje svih ljudi, zbog čega, s idealnoga gledišta, ta ljubav i jest grijeh.⁶⁴

Ovdje se iznova treba vratiti Tolstojevu »svijetu ideala« u kojem središnje mjesto zauzima ideal ljubavi koji je ostavio Krist. Taj je ideal sažet u »ljubavi prema Bogu i bližnjemu, u odricanju radi služenja Bogu i bližnjemu«, dok su tjelesnost i spolni odnosi ozakonjeni brakom služenje sebi i svojim sebičnim ciljevima, čime je onemogućeno služenje Bogu i bližnjima.⁶⁵ Tolstoj upravo to odstupanje od jasnog ideala naziva ključnom riječju — grijeh. Za njega je stupanje u brak grijeh svoje vrste jer se čovjek namjerno udaljuje od ideala koji mu je poznat.⁶⁶ Umjesto u brak, ljudi bi trebali da se prvo usmjere na to da pomognu onoj djeci koja su već na svijetu, a duhovno i materijalno su iznakažena. Tek nakon zbrinjavanja sve te djece čovjek bi mogao stupiti u brak bez osjećaja grješnosti. Ovdje Tolstoj bračnoj ljubavi, ljubavi između dvoje ljudi, pretpostavlja ljubav prema Bogu i svim ljudima. O čemu se radi? Očito je kako je za Tolstoja istinski ideal za kojim težimo u svojoj biti neosobna i nepristrana ljubav, kojoj je cilj ujedinjenje svih ljudi u ljubavi jednakoj za sve. Bez takve ljubavi nema konačnog dovršenja ljudskoga društva. To je posljedica toga što kod Tolstoja nema osobnog odnosa između ljudi i Boga, već je čovjek dio kozmosa, dio cijele stvarnosti koja teži konačnom cilju, a to je konačno i potpuno samousavršenje. U tome vidimo jaki utjecaj istočnih religija, jer je Tolstoj »apersonalizam« duboko ukorijenjen u tim religijama.

Tolstoj tvrdi da je mnogo toga ne samo u njegovim mislima već i u samom Evandjelju, na koje se tako često poziva, ljudima čudno i proturječno. Sam priznaje kako se i njemu isto činilo, no razvoj misli doveo ga je do zaključaka koji su čak i njega samoga užasavali, budući da se ti zaključci kose sa svime onime što je tada bilo prihvaćeno kao normalno i uobičajeno. Životni putovi ljude vode u različita iskušenja, no Tolstoj smatra kako se, pokazavši se negdje pred nama ideal Krista nedostižnim, ne može ostaviti ljude s najmučnijim pitanjima bez ikakva vodiča. To se osobito tiče mladih ljudi za koje kaže:

»Mlad gorljiv čovjek u početku će se zanijeti idealom, ali neće izdržati, posnut će i, ne znajući i ne priznavajući nikakvih pravila, ogreznut će u potpunom razvratu!«⁶⁷

64 Upućujem na zanimljivu raspravu o ovome u: M. Šrepel, *nav. dj.*, str. 298–301.

65 On poručuje mladim ljudima da se čuvaju od sablazni kako bi mogli sve svoje snage posvetiti služenju Bogu i ljudima, da teže ka sve većoj i većoj nevinosti misli i želja (usp. *Sonata*, str. 259.).

66 Napominje kako su ljudi slobodni Kristov nauk i ne primiti, što ne može zaniijekati da taj nauk, kojim je prožet sav naš život i na kojem je zasnovan sav naš moral, upozorava na »ideal potpune nevinosti«. Zanimljivo je kako Kierkegaard kaže kako čovjekovo stanje — biti neistina i to vlastitom krivnjom — jest bit grijeha. Upravo tu ideju razvija ovdje i Tolstoj na malo drukčiji način.

67 *Sonata*, str. 258.

Tako je i Kristov ideal, kako se čini, nedostižan pa je stoga ljudima i neuporabljiv u svakidašnjem životu. O njemu se može maštati, govoriti, ali on je jednostavno neprimjenjiv na konkretni život što je dostatan razlog da ga se napusti, dapače ne prizna.⁶⁸ Ljudima trebaju jasna pravila, vodiči, koji bi bili prema ljudskim snagama i po prosječnim moralnim snagama društva, a ne neki nedostižni ideali. Osnovni problem tako postaje narav ljudskoga ideala, odnosno smisla postojanja i djelovanja, kao i način njegova dostizanja. Za Tolstoja je nesumnjivo da ideal života mora biti ono što je Krist pokazao i što nam je ostavio kao svoj nauk. No, međutim, tu treba biti oprezan jer autentični Kristov nauk ne odgovara onome nauku koji naučava Crkva. Pri tome ne misli samo na Pravoslavnu, premda o njoj najviše govori. On gleda na Crkvu kao na instituciju koja je Kristov ideal pokušala prilagoditi ljudskoj slabosti, u čemu je izgubila mjeru pa je Kristov ideal postao čista ideja, nadnaravni pojam. Stoga Tolstoj, s pravom, upozorava ljude:

»U tome i jest nesreća što, kad jedanput dopustiš samom sebi da spuštaš ideal prema svojoj slabosti, ne možeš naći granice na kojoj treba stati.«⁶⁹

Zato se Tolstoj buni protiv općevaženoga stava kako Kristov ideal treba potpuno odbaciti ili ga spustiti na stupanj na kojemu želi stati naša slabost. On tu rabi lijepu sliku pomorca koji se služi kompasom. Naime, ljudi koji poznaju Kristov ideal, a žele ga spustiti na stupanj koji njima odgovara poput su pomoraca koji odbacuje kompas ako ne može ići smjerom kojim on želi (odbacuje ideal) ili iglu kompasa pričvršćuje na mjesto koje će u danom trenutku odgovarati smjeru njegova broda (spustit će ideal prema svojoj slabosti). Tolstoj tu zaključuje kako ideal savršenstva koji je Krist dao nije puka mašta već »i te kako prijeko potrebni svima dostupni vodič moralnog života... samo treba vjerovati«.⁷⁰

Ovdje susrećemo jedan od važnijih pojmova bitnih za razumijevanje njegovog moralnog nauka a to je »vjera«. Čini nam se kako je Tolstoj svoj govor u *Sonati* usmjerio prije svega na društvo koje ga je okruživalo. U mnogim je susretima uviđao kako ljudima ponajčešće nedostaje vjere i povjerenja u život, u vlastite snage, a upravo je to cilj ljudskoga života za Tolstoja — vlastito samousavršenje — koje je nemoguće bez vjere. On smatra kako je za život u skladu s idealom nužna u prvom redu vjera u Kristov nauk (poput pomoraca u kompas), u skladu s kojim se čovjek treba ravnati (kao i prema kompasu). A da bi se čovjek znao ravnati prema tom nauku, potrebno mu je da shvati svoj položaj (u svijetu, kozmosu), te da znade bez samozavaravanja uočiti svoje odstupanje od idealnog smjera. Taj put prema idealu, kako nam se čini, nikada ne završava jer ga se, u konačnici, nikada ne može do kraja ni ostvariti a da se ne bi težilo još dalje, još bolje. Tolstoj završava riječima:

68 Tolstoj to čak indirektno i priznaje u jednome svome djelu: Tolstoj, Lav, *Put u život: zbornik mudrosti*, prev. M. Jakšić, Beograd, 1932., str. 114.

69 *Sonata*, str. 258.

70 *Sonata*, str. 258–259.

»Takva je težnja čovjeka prema kršćanskom idealu uopće, a takva je i prema nevinosti posebno.«⁷¹

Na koncu *Sonate* Tolstoj se obraća onima koji su, unatoč svemu rečenome, podlegli toj »sablazni«, kako on naziva tjelesnu ljubav, kao i onima koji »ne mogu izdržati borbu i podlegnu«. Tolstoj je često znao svoja djela dovršavati »poukama« za konkretan život nakon razlaganja tijekom cijeloga djela. Tu je naviku zadržao i u ovome svome djelu.

U prvome se redu obraća onima koji su već pali. Promatra ih kao one koji su obuzeti mislima o zamišljenoj ljubavi, zbog čega su izgubili dio mogućnosti služenja Bogu i ljudima. Njima poručuje kako ne smiju popuštati sebi da ne bi došlo do ponovnog pada, jer moraju znati da to popuštanje ne oslobađa od sablazni, već je samo pojačava. I njima je upućen poziv, bez obzira na pad, da teže k sve većoj i većoj nevinosti, koja će omogućiti, makar djelomično, potpunije služenje Bogu i ljudima.⁷²

Zatim se obraća svima onima koji ne mogu izdržati borbu te podlegnu napasti. Kao glavnu opasnost po njih Tolstoj stavlja relativizam i konformizam. On ih opominje da na svoj pad ne smiju gledati kao na zakoniti užitak, kao što je to definirano u braku, niti kao na slučajno zadovoljstvo koje se može ponavljati, niti kao na nesreću kada do pada dođe s onim tko ti nije ravan ili izvan braka, »već se na taj prvi pad treba gledati kao na jedini, kao na stupanje u neraskidljiv brak«.⁷³ Time govori o nužnosti prihvaćanja pada kao realnosti od koje se ne smije bježati nakon učinjenoga jer će to nužno dovesti do ponovnog pada. Tome i služi slika stupanja u »neraskidljiv brak«, kojom Tolstoj govori o potrebi da se ta stvar ne smije ponoviti.

Pred kraj *Sonate* Tolstoj postaje nešto »blaži« kada je u pitanju i sama institucija braka. Uočava da stupanjem u brak i dolaskom djece dolazi do novog, u isto vrijeme ograničenijeg oblika služenja Bogu i ljudima. Dok je vrijeme prije braka čovjek mogao iskoristiti služeći Bogu i ljudima na razne načine, u braku su i vrijeme i načini ograničeni jer brak od čovjeka zahtijeva da odgaja svoju djecu, koju Tolstoj naziva »budućim službenicima Boga i ljudi«. Ovdje, dakle, Tolstoj ne ide u krajnost potpune štetnosti bračne zajednice kada je u pitanju služenje Bogu i ljudima, već samo uočava da brak nužno čovjeka u tome ograničava. Čak govori o tome kako je brak sve do rađanja djece još koliko–toliko moguće živjeti u služenju Bogu i ljudima, dok dolazak djece to bitno umanjuje. Supružnicima poručuje da zajedno teže za oslobođenjem od sablazni, za samoočišćenjem i prekidanjem grješnja, te da svoje odnose, koji priječe bilo pojedinačnom bilo zajedničkom služenju Bogu i ljudima, promijene iz tjelesne ljubavi u odnos brat–sestra. Bračna je ljubav, prema tome, grijeh u usporedbi s najvišim idealom jer priječi potpuno ujedinenje svih ljudi. Pa, ipak, ona postaje ispravna ako nije svrha već sredstvo za

71 *Sonata*, str. 259.

72 *Usp. Sonata*, str. 259.

73 *Sonata*, str. 260.

postizanje tog konačnog ideala. Postane li svrhom, ta ljubav stoji kao povreda konačnog ideala.

»Ljubav je težnja za odnosom i suosjećanjem s drugim dušama, i ta težnja uvijek oslobađa izvor plemenitoga djelovanja. Ta je ljubav vrhunski i jedini zakon ljudskog života, koji svatko osjeća u dubini svoje duše. Najjasnije ga očitavamo u dječjoj duši. Čovjek ga osjeća tako dugo dok ga ne zaslijepe lažne nauke svijeta.«⁷⁴

U zaključku nalazimo sažetak svega onoga što je Tolstoj htio reći u ovome svome djelu. Laž je da je nasljedovanje Kristovog ideala zbog njegove savršenosti i uzvišenosti nemoguće. Razlog zbog kojega ga ne slijedimo nije njegova nedostižnost ili preuzvišenost, već laž kojom sami sebe obmanjujemo. Ljudi su skloni tvrditi kako je, umjesto Kristova ideala, potrebno imati neka stvarnija, realnija pravila, no zapravo se radi o tome da ljudi ne vjeruju i ne žele prema tom, iskonskom, idealu mjeriti svoje postupke.

Tolstoj razlikuje dvije stvari kada je u pitanju pad u spolni nered. Za one koji taj pad doživljavaju kao »razvrat«, to znači da su unaprijed zaključili da pad s dotičnom osobom nije grijeh već zabava koja se neobvezatno može popraviti brakom. Za one pak koji taj pad doživljavaju kao »grijeh« koji može i mora biti iskupljen isključivo neraskidivošću braka i svime onim što je povezano s odgojem djece rođene u braku, to nipošto ne predstavlja uzrok grezanja u razvratu. Zato Tolstoj i kaže:

»Samo postavite za ideal nevinost, smatrajte da bilo kakav pad bilo s kim jest jedini, neraskidljiv brak koji mora trajati cijeli život, i bit će nam jasno da je putokaz koji je dao Krist ne samo dovoljan već i jedino moguće.«⁷⁵

Tolstoj drži potpuno pogrešnim stav kako zbog ljudske slabosti zadaća koju čovjek treba da ispuni u životu treba postaviti prema njegovim snagama. Uspoređuje to s primjerom slabih ruku zbog kojih čovjek ne može povući ravnu crtu te zbog toga, da bi si olakšao posao, čovjek uzima kao uzorak krivu ili izlomljenu crtu koja bi mu pomogla povući ravnu. On poučava: »Što je slabija ruka to mi je potrebniji savršeniji uzorak«!

Upoznavši kršćanski nauk, ne možemo ga zanemarivati u svakidašnjem životu ili ga zamjenjivati nekim drugim vanjskim propisima. Taj je nauk u prvom redu pristupačan čovječanstvu upravo zato što taj nauk ljudskim rodnom ne može upravljati na njegovom današnjem stupnju razvoja. On kaže da je čovječanstvo već proživjelo doba religioznih vanjskih propisa te da nitko više ne vjeruje u njih. Kršćanski je nauk ideala jedini i nezamjenjiv, pa kao takav jedini može i upravljati ljudskim rodnom. Njega se ne može i ne smije zamjenjivati vanjskim propisima i odred-

74 J. Pleše, *nav. dj.*, str. 521.

75 *Sonata*, str. 260–261.

bama, već taj ideal treba »čvrsto držati pred sobom u svoj njegovoj čistoći i, što je glavno, vjerovati u njega«.

Svoje djelo Tolstoj završava ovom slikom: plivaču koji nije daleko od obale može se reći: »Drži se te uzvišice, rta, kule, itd.« No, događa se da se plivači udalje od obale i tada se moraju i jedino mogu osloniti samo na nedokučiva svjetlila i kompas koji pokazuje pravac. A jedno i drugo nam je dano.

Zaključak

Berdajev je jednom prigodom izrekao ove riječi: »Ruska literatura nije rođena u radosnom stvaralačkom suvišku snaga, ona je rođena u mukama i patnjama... ona je nastala u potrazi za sveljudskim spasenjem. Odatle i to da su bitni motivi ruske literature bili religiozni motivi. Ruskoj literaturi su svojstveni suosjećanje i ljudskost koji su zadivili čitav svijet.«⁷⁶ Čini nam se kako nijedna svjetska književnost nije toliko obilježila jednu epohu kao što je to učinila ruska književnost XIX. stoljeća, i to baš zbog obilježja koja navodi Berdajev. Samo tolika snaga ruskog genija, čija je jedina škola bio život i čovjek koji ga okružuje, tolika borba oko odgonetavanja tajne života i smrti i takav razvojni put cijelih generacija književnika u Rusiji mogli su dovesti do takvog uspjeha ruske književnosti.

U red takvih osebnih i svjetski važnih ruskih književnika ubraja se i Lav Tolstoj, koji je svoj »tolstojevski moral« možda najbolje prikazao u djelu *Kreutzerova sonata*. Premda će u mnogih djela izazvati prezir pa će ga u konačnici odbaciti kao plod »nedosljednog Lava«, ono ima sigurno mjesto u književnim i filozofskim razmatranjima religiozno–moralnih tema u književnome stvaralaštvu. Premda nije dovoljno istraženo, djelo pruža vrlo temeljit uvid u kasnu Tolstojevu misao, prožetom upravo životom i možda, u konačnici, osobnim razočaranjem u život. Ono što je duboko obilježilo Tolstojevo stvaralaštvo — ideja da je život civiliziranoga društva utemeljen na laži i nepravdi — možda je najizraženije upravo u tome djelu. Zato je i bilo zanimljivo bar malo dotaknuti se njegove raščlambe.

Kako je dobro zamijetio Nehajev, u tajnu Tolstojeve veličine možda ćemo najbolje zaći ako tu veličinu ne analiziramo u njezinu završnu obliku, nego ako potražimo putove njezina razvoja, ako potražimo istinski »Tolstojev put života«, a naročito u onim borbama koje su Tolstoja mladića učinila Tolstojem mužem. Ova novela svjedoči nam o završnome dijelu toga puta.

Literatura

Berdajev, Nikolaj, *Ruska ideja — osnovni problemi ruske misli XIX i početkom XX veka*, Prosveta, Beograd, 1987.

Bogdanović, Nana, *Književne analize*, Književna zajednica Novi Sad, Novi Sad, 1987.

76 N. Berdajev, *Izvori i smisao ruskog komunizma...*, str. 62.

- Bojović, Vojislav, *Tolstoj u Srba*, Partizanska knjiga — Beograd, Ljubljana, 1985.
- Gudzij, Nikolaj Kalinnikovič, *Lav Nikolajević Tolstoj*, Kultura, Beograd–Zagreb, 1946.
- Flaker, Aleksandar, Mulić, Malik, *Ruska književnost*, ur. Flaker Aleksandar, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1986.
- Gorki, Maksim, *Istorija ruske književnosti*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1962., str. 328–350.
- Herceg, Arijana, Biblijski motivi u romanima L. N. Tolstoja i F. M. Dostojevskog, u: *Književna smotra XXVI* (1994), 92–94, str. 110–120.
- Kralj, Viktor, *L. N. Tolstoj*, Binoza, Zagreb, 1941.
- Lenjin o književnosti: zbornik*, prev. Dragiša Živković, Kultura, Beograd, 1949.
- Lunačarskij, Anatalij Vasiljevič, *O ruskoj književnosti*, Kultura, Beograd, 1959.
- Nehajev, Milutin, Put života Lava Nikolajevića Tolstoja, u: *Hrvatsko kolo — književno-naučni zbornik*, ur. B. Livadić i F. Jelašić, knjiga IX, Matica hrvatska, Zagreb, 1928., str. 302–308.
- Pleše, Josip, Dopisivanje Tolstoja i Gandhija — dvojice apostola nenasilja iz Rusije i Indije, u: *Obnovljeni život XXXIX* (1984) 4, str.
- Radić, Antun, *O ruskoj književnosti*, Seljačka sloga, Zagreb, 1938.
- Rolland, Romain, *Tolstoj*, Gradanska tiskara, Zagreb, 1940.
- Skabičevskij, A. M., *Povjest novije ruske književnosti (od 1848–1903)*, sv. I., Matica hrvatska, Zagreb, 1907., str. 215–245.
- Solar, Milivoj, *Povijest svjetske književnosti: kratki pregled*, Golden marketing, Zagreb, 2003., str. 245–249.
- Škvorc, Mijo, *Vjera i nevjera: problem naših dana i Misterij naših duša*, FTI, Zagreb, 1982.
- Steiner, George, *Tolstoj ili Dostojevski: ogled po suprotnosti*, Književna zajednica Novog Sada, Novi Sad, 1989.
- Šrepel, Milivoj, *Ruski pripovjedači*, Matica hrvatska, Zagreb, 1894., str. 249–315.
- Tolstoj, Lav Nikolajević, *Kreutzerova sonata*, u: Tolstoj, Lav Nikolajević, *Kreutzerova sonata; Mečava; Albert; Tri smrti; Otac Sergije; Gospodar i sluga; Poslije plesa; Hadži–Murat*, sv. 10, Matica hrvatska, Zagreb, 1974., str. 173–264.
- Tolstoj, Lav, *Put u život: zbornik mudrosti*, prev. Mileta Jakšić, Beograd, 1932.
- Tolstoj, Lav Nikolajević, *Traganje za Bogom*, Lento, Beograd, 2002.
- Tolstoj u sećanjima savremenika*, prev. Bosiljka Gavela, Matica srpska, Novi Sad, 1980.
- Troyat, Henry, *Tolstoj*, Naprijed, Zagreb, 1978.
- Zerčaninov, A. A., Rajhin, D. J., Stražev, V. I., *Ruska književnost: od Gogolja do Čehova*, Prosveta, Beograd, 1947., str. 435–516.

LEO TOLSTOY'S VIEW OF MARRIAGE AND HUMAN SEXUALITY IN THE KREUTZER SONATA

Josip BERDICA

Summary

More recent Croatian literary criticism provides us with hardly a single detailed analysis of any one of the works of the great Russian writer Leo Nikolaevich Tolstoj (1828 — 1910). One such »forgotten« work is his novella The Kreutzer Sonata, written in 1889, which evoked stormy and conflicting reactions both in literary and philosophical circles even in the author's day. Tolstoj's unique moral teachings take shape

in this work which tends toward Manicheism, though this was in fact a result of his life experience rather than a desire to impose novel ideas upon society. Tolstoy puts forward his views on marriage and human sexuality in the Sonata as a sort of criticism of contemporary views on issues regarding human sexuality, love, being in love and children.

This article endeavours to acquaint us with the subject of this unique novel by Tolstoy in which, as many scholars agree, his authentic morality is to be found in its final and often dramatic form. It appears that certain of his criticisms continue to be applicable even today.

